

23-Мавзу: Чорвачилик тармоқлари иқтисодиёти.

Режа:

1. Чорвачиликнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти
2. Чорвачиликнинг ривожланиши, ҳозирги аҳволи ва истиқболи.
3. Чорвачиликнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятлари

1. Чорвачиликнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти

Чорва ҳайвонлари барча турдаги озуқа ресурсларини инсонлар истеъмоли учун қарийб тайёр ва саноат учун натурал хом-ашё маҳсулотларни ишлаб чиқаради. Натижада асосан ўсимлик ва бошқа озуқа ресурслари нобуд бўлмаслигига бевосита шароит яратади, халқ хўжалиги тармоқлари шу жумладан, қишлоқ хўжалигининг социал иқтисодий самарадорлигини оширади.

Чорвачиликдан аҳоли истеъмоли учун сут, гўшт, ёғ, тухум ва бошқа маҳсулотлар олинади. Илмий асосланган меъёр бўйича жон бошига истеъмол қилинадиган барча маҳсулотлар оқсилнинг 60 %, уларнинг калорияга айлантирилгани эса 30 % ни ташкил этиши зарур.

Озиқ-овқат ва енгил саноат тармоқларининг хом-ашё базасининг анчагина қисми ҳам чорвачилик маҳсулотлари ҳисобига ташкил топади. Улар қайта ишлашдан жун ва ипакли газламалар, чарм, турли хил озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрланади. Аҳоли томонидан истеъмол қилинади.

Чорвачиликнинг қошимча маҳсулотлари (гўнг ва бошқалар) ўсимликчилик тармоқларида органик ўғит шаклида ва бошқа маҳсулотлар учун ишлатилади, ернинг унумдорлигини бинобарин экинлар ҳосилдорлигини оширади. Демак, ўсимликчилик ва чорвачилик тармоғининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, уларни қўшиб олиб бориш барча социал иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини маълум даражада барқарорлаштиради.

Чорва маҳсулотлари қайта ишлашда ҳосил бўладиган қўшимча ва колдиклар ҳам озуқа сифатида ишлатилади.

Кўрсатиш лозимки, чорва маҳсулотлари оқсили ўсимлик маҳсулотлари оқселига нисбатан жуда қиммат туради. Чунки, 1 кг сут оқселига 3-5 кг озуқа бирлиги, мос равишда тухум оқселига 4-6, мол гўшти оқселига эса 15-20 кг озуқа бирлиги сарфланади.

Чорва оқсилларининг қимматлиги ва уни ишлаб чиқариш ҳажмининг камлиги туфайли жаҳон халқларининг тахминан 50 %и илмий асосланган меъёрга нисбатан кам чорва оқсили истеъмол қиладилар.

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда яшовчи тахминан 20 % жаҳон аҳолиси 1 кунда 100 гр. дан кўпроқ, иқтисодиёти кучсиз мамлакатларнинг халқлари эса 10-25 гр. чорва оқсили истеъмол қиладилар.

Чорва маҳсулотлари истеъмол қилиш даражаси фақатгина аҳолининг турмуш даражаси билан эмас, балки урф-одатлари билан ҳам боғлиқ. Масалан,

Ҳиндистон аҳолисининг кўпчилиги гўшт маҳсулотларини истеъмол қилмайди.

Ўзбекистонда яшовчи аҳоли турмуш даражасининг ўсиши билан чорвачилик маҳсулотларига бўлган талаб ошади, уларни кўпайтириш имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш тармоқнинг социал иқтисодий самарадорлигини янада оширишга шароит яратади.

Айрим чорвачилик тармоқларининг самарадорлик кўрсаткичлари ўзига хос хусусиятларга эга, уларни ҳисоблаш таҳлил этиш ва баҳолашда ҳам тафовутлар мажуд. Бинобарин, ҳар бир тармоқнинг самарадорлиги ишлаб чиқариш ҳамда иқтисодий кўрсаткичларни алоҳида-алоҳида ўрганиш заруриятини келтириб чиқаради.

Чорва ҳайвонлари иқтисодиёти қуйидаги гуруҳлари ва турлари бўйича ўрганилади:

1. Қорамолчилик- гўшт ва сут йўналиши бўйича;
2. Қўйчилик- гўшт, жун, тери йўналиши бўйича;
3. Эчкичилик- жун ва тивит, сут йўналиши бўйича;
4. Чўчқачилик- бекон, ярим ёғ, ёғлик гўшт йўналиши бўйича;
5. Паррандачилик- тухум ва гўшт бройлер йўналиши бўйича;
6. Йилқичилик- гўшт ва сут, иш ҳайвонлари ҳамда спорт йўналиши бўйича;
7. Туячилик- гўшт, жун ва сут йўналиши бўйича;
8. Пиллачилик бўйича;
9. Асаларичилик бўйича;
10. Қуёнчилик бўйича;
11. Ҳовуз балиқчилиги бўйича;
12. Мўйначилик бўйича ва бошқалар;

Ҳар бир чорва ҳайвонининг жами бош сони ва таркиби, маҳсулдорлиги, зотлари, озиклантирилиши, сақланиши, маҳсулотлари таннархи, сотиш баҳолари, рентабеллиги ва бошқа кўрсаткичлари ўрганилади, таҳлил этилади ва баҳоланади.

Бундан ташқари, айрим ҳайвонларни шартли молга (аниқроғи сигирга) айлантирилиб, айрим ишлаб чиқариш кўрсаткичлари ҳам ўрганилади ва ҳ.к.

2. Чорвачиликнинг ривожланиши, ҳозирги аҳволи ва истиқболи.

Ўзбекистонда кўп йўналишдаги чорвачилик тармоқлари ривожлантирилади. Уларнинг асосий маҳсулотлари айрим тарихий даврларда қуйидаги миқдорда ишлаб чиқарилган.

Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган асосий чорва маҳсулотлари

№	Маҳсулот турлари	Йиллар				Аҳоли жон бошига, кг			
		1913	1990	2000	2004	1913	1990	2000	2004
1.	Барча турдаги ялпи гўшт (сўйилган вазнда), тонна	93,6	484,4	501,8	6266	21,0	23,6	20,4	24,1
2.	Сут, минг тонна	236,8	3034,2	3632,5	3058	54,0	148,0	148,0	1,0
3.	Тухум, минг дона	91,3	2452,9	1254,4	1664	21,0	120,0	51,0	1,3
4.	Жун, минг тонна	5,9	25,8	15,8		0,35	1,27	0,64	
5.	Пилла, минг тонна	4,0	32,8	22,0		1,09	1,6	0,89	
6.	Қоракўл тери, минг дона	-	1401,6	747,6		-	0,7	0,3	

1990 йилда 1913 йилга нисбатан барча турдаги ялпи гўштлар (сўйилган вазнда)-5,2 марта, сут-33,2 марта, тухум-26,9 марта, жун-4,4 марта, пилла-8,2 марта кўпайган. Кўпчилик маҳсулотлар аҳоли сонига нисбатан тезроқ ошган. Натижада аҳоли жон бошига маҳсулотлар миқдори ҳам ҳар хил даражада кўпайган. Масалан, гўшт-12% га, сут- 174% га, тухум-5,7 марта кўпайган.

2000 йилда 1990 йилга нисбатан аҳоли жон бошига гўшт ишлаб чиқариш қарийб 14 % га, тухум-51,5% га, жун-2 марта, қоракўл тери- 2,3 марта, пилла-55% га камайган.

Демак, асосий чорва ялпи маҳсулотларининг ўсишида барқарорлик таъминланмаган. Бундай ҳолатни чорва моллари сони ва уларни маҳсулдорлигидаги ўзгаришларни умумий таҳлил қилиш йўли билан ҳам аниқлаш мумкин.

Қуйидаги жадалда асосий чорва моллари сонидagi ўзгаришлар келтирилган.

Ўзбекистонда асосий чорва молларининг даврлар бейица динамикаси
(йил бошига, минг бош)

Чорва турлари	1915й	1990й	2000й	2004 й.
1.Қорамол	1364,0	4180,2	5334,4	5753,1
Ш.ж. сигир	489,0	1644,7	2344,6	2359
2.Кўй ва эчки	4259,0	8785,6	8933,1	10835,3
3.Чўчка	4,0	742,9	84,0	128,9
4.Парранда	365	37339,6	14419,2	17421,0
5.От	490	97,4	146,1	151,3
6.Маҳсулдор хайвонлар шартли қорамолга айлантрилганда	1475,0	4080,0	4405,0	4897,7

1990 йилда 1915 йилга нисбатан қорамоллар сони қарийб 3 марта, кўй ва эчкилар – 2 мартадан ортиқроқ, чўчкалар – қарийб 185 марта, паррандалар 102

марта кўпайган, отлар эса - 20 марта камайган. Асосий маҳсулдор ҳайвонларни шартли қорамолга (йирик коэффициентлар билан ҳисобланганда) айлантирилган сони – қарийб 2,8 марта кўпайган.

2000 йилда 1990 йилга нисбатан қорамоллар сони 27,6 фоизга, қўй ва эчкилар - қарийб 1,7 фоизга, отлар-50 фоизга кўпайган, чўчкалар сони эса-8,8 марта, паррандалар-2,6 марта камайган. Асосий маҳсулдор ҳайвонларни шарти қорамолга айлантирилган сони- қарийб 8 фоизга кўпайган.

Чорва молларининг айрим турларини маълум даражадаги камайиши ёки уларни осеиш суръатини нисбатан пастлиги, чорва маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмолдаги айрим таркибий сўзгаришлар бўлса бу камчиликлар 2004 йилга келиб бирмунча мувофиқлаштиришга эришилди.

Айрим турлар – чсечқачилик, паррандачиликдаги бу номутаносибликни барҳам беришда маълум даражадаги натижага эришилди.

Чорва молларининг маҳсулдорлик кўрсаткичларида ҳам ўзгаришлар мавжуд. Масалан, 1990 йилда 1915 йилга нисбатан ҳар бир бош сигирдан соғилган сут 3,9 марта, товукдан олинган тухум-3 марта, қўйдан қирқилган жун - қарийб 3 марта, сўйилган ҳайвонларнинг вазни ҳам сезиларли даражада ошган.

2000 йилда 1990 йилга нисбатан айрим ҳайвонларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичлари бироз пасайган. Масалан, ҳар бир бош сигирдан соғилган сут 14 фоизга, ҳар бир товукдан олинган тухум-7 фоизга, сўйилган қорамолларнинг вазни - қарийб 9 фоизга камайган. Маҳсулдорлик кўрсаткичларининг пасайиши даставвал ҳайвонларни озиклантириш даражасининг пастлиги ва бошқа реал имкониятлардан фойдаланиш билан боғлиқ.

Истиқболда чорва маҳсулотларини ксепайтириш асосан маҳсулдорликни ошириш ҳисобига эришилиши мақсадга мувофиқдир.

3. Чорвачиликнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятлари

Республикада узоқ йиллардан бери айрим чорва маҳсулотларини, шу жумладан, мол ва парранда гўштларини, жун, пилла ишлаб чиқариш ва сотишдан кўпчилик корхоналар зарар кўрмоқдалар. Бошқа маҳсулотларнинг рентабеллик даражаси ҳам бозор иқтисодиёти қонунлари талабларига тўлароқ жавоб бермайди.

Барча турдаги чорвачилик маҳсулотларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш учун қуйидаги омил ва имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш зарур:

1. Чорва ҳайвонлари маҳсулдорлигини ошириш. Бу ўта долзарб вазифани бажариш учун уларни турли хил озукаларга бўлган талабларини илмий асосланган рационлар бўйича мунтазам қондириш. Натижада зотдор ҳайвонларнинг маҳсулдорлик потенциали ҳамда сарфланган озукалар самарадорлигини ошириш имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш, кўпроқ,

сифатлироқ ҳамда арзонроқ маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш имконияти яратилади;

2.Чорва ҳайвонларнинг зотдорлик белгиларини сақлаш ва янада мустаҳкамлаш мақсадида селекция, наслчилик ишларини юқори даражада ташкил этиш, жумладан, сунъий урчитиш, гетерозис устунликларидан тўлароқ фойдаланиш;

3.Қишлоқ хежалик корхоналари, фермер, деҳқон хежаликларини юқори маҳсулдор зотли чорва моллари билан мунтазам таъминлаш мақсадида юқори масъулиятли наслчилик завод ва наслчилик хежаликларини барпо қилиш уларни имтиёзли шароитлардан фойдаланишга имкон яратиш.

4.Чорвадорларнинг меҳнат унумдорлиги ва меҳнат ҳақини барқарор ошириш учун технологик жараёнларни комплекс механизациялаш ва автоматлаштириш усулларидан фойдаланиш; даставвал, озуқаларни тақсимлаш, сигирларни соғиш, қўй ва эчкилар жунини қирқиш, суғориш, биноларни чорва қолдиқларидан тозалаш, улардан фойдаланиш билан боғлиқ ва бошқа ишларни прогрессив воситалар ёрдамида бажариш;

5.Ҳайвонларни сақлашнинг прогрессив усулларидан, шу жумладан, боғламасдан сақлаш, махсус кўралардан фойдаланиш;

6.Асосий воситалардан айниқса, чорва бинолари ва иншоатлари қувватидан оқилона фойдаланиш;

7.Прогрессив зооветеринария хизматларидан фойдаланиш ва ҳ.к.

«Чорвачилик тармоқлари самарадорлигини оширишнинг умумий муаммолари» мавзуси бўйича топшириқ

Топшириқнинг мазмуни

1. Ҳайвонларнинг шартли бош таркибини аниқлансин.
2. Ҳайвон турлари бўйича шартли бошга йиллик ем-хашак сарфи аниқлансин.
3. Чорвачилик маҳсулотларини сотишдан олинган пул тушуми таркиби аниқлансин.

1-жадвал

Ҳайвонларнинг шартли бош сони

Ҳайвон турлари	Йил охиридаги сони	Ҳайвонларни шартли бошга айлантирилади-ган йириклаш-тирилган коэф-фициентлари	Шартли бош сони	Қамага нисбатан % да
Йирик шохли қорамоллар		0,8		
Қсей ва эчкилар		0,1		
Паррандалар		0,03		
Чсечкалар		0,5		
Отлар		1,08		
Жами				100

2-жадвал

Шартли ҳайвон ва паррандаларга сарфланган йиллик озуқа бирлиги
аниқлансин

Ҳайвон турлари	Шартли бош сони	Жами озуқа бирлиги, ц	Шу жумладан бир шартли бошга, ц
Й.Ш.К. Қсей ва эчкилар Паррандалар Чсечқалар Отлар			

3-жадвал

Маҳсулот сотишдан олинган пул тушумининг таркиби

Тармоқлар	Маҳсулот сотишдан келган пул тушуми, минг сўм	Жамига нисбатан, % да
Қорамолчилик Қсейчилик ва эчкичилик Паррандачилик Чсечқалар Ипакчилик Чорвачиликнинг бошқа турлари		
Чорвачилик бсейича жами		